

DANMARKSHISTORIEN.DK'S E-BØGER

Den ældre enevælde 1660-1784

Forfatter: Birgit Løgstrup
og danmarkshistorien.dk

danmarkshistorien.dk

 AARHUS
UNIVERSITET

Den ældre enevælde 1660-1784

Forfatter: Birgit Løgstrup og danmarkshistorien.dk

Denne interaktive e-bog er en del af en serie på i alt 12 e-bøger, der omhandler Danmarks historie fra vikingetiden og frem til i dag. Bogen her handler om den ældre enevælde, der strækker sig fra enevældens indførelse i 1660 frem til 1784. Ud over at læse om selve perioden kan du finde billeder, video og historiske kilder og teste din viden i en quiz. Afslutningsvis finder du en liste med forslag til videre læsning om emnet.

Alle 12 bøger i serien udgives af formidlingsprojektet danmarkshistorien.dk, der hører under Institut for Kultur og Samfund ved Aarhus Universitet, og er udarbejdet på baggrund af materiale fra hjemmesiden.

© 2014 Forfatteren og danmarkshistorien.dk, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

Redaktion: Lene Elmegaard Bladt, knowMore.

Udgivet med støtte fra Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond.

ISBN: 978-87-995547-9-9

Indledning

Den ældre enevælde afgrænses tidsmæssigt af to statskup: Enevældens etablering i 1660 under Frederik 3. og den unge kronprins Frederiks (senere Frederik 6.s) overtagelse af magten i 1784 under sin fars (Christian 7.s) sindssygdom.

Den ældre enevældes væsentligste indsats var etableringen af et bureaukratisk centralistisk styre, der omformede det gamle stænderssamfund. Kongemagtens indflydelse steg til ukendte højder – og faldt brat ned igen, da den sindssyge Christian 7. ikke var i stand til at udfylde sine funktioner som enevældig konge. Under den ældre enevælde blev også de første initiativer taget, der førte bort fra de gamle produktionsformer med landbrugets fæstevæsen og byerhvervenes lavssystem. Det var kort sagt den periode, hvor det moderne Danmark tog sin første spæde begyndelse.

Film Den danske enevælde

Hvornår opstod den danske enevælde, hvor længe varede den, og hvordan formede den danske enevælde sig? Disse spørgsmål kan du få svar på i videoen herover, hvor adjungeret professor Birgit Løgstrup fortæller om den danske enevælde

Enevældens indførelse 1660

Før enevældens indførelse i 1660 havde den valgte konge og det højadelige rigsråd i fællesskab haft den formelle beslutningskompetence i regeringsanliggender. Efter 1660 kunne kongerne gøre, som de ville – inden for det praktisk gennemførlige. De arvede kongemagten ved forgængerens død og herskede med absolut magt.

Den dybereliggende forklaring på enevældens indførelse var, at den eksisterende styreform ikke svarede til samfundets kompleksitet. Den ydre anledning var de tabte krige til arvefjenden Sverige i 1658-1660, hvor det danske rige mistede alle provinser øst for Øresund – undtagen Bornholm. Riget var meget tæt på at være bankerot. Der var store udgifter til legehærene, som førte krigen fra dansk side. Fremmede hære havde hærget landet og krævet forsyninger direkte af lokalbefolkningen.

Situationens alvor krævede indkaldelse af en stænderforsamling med henblik på nye skatteudskrivninger og / eller besparelser på de militære udgifter. De første forhandlinger på stændermødet drejede sig om, hvilke skatter der skulle udskrives – og dermed hvem der skulle betale landets underskud. Adelen forsøgte at pukke på sine skattefrihedsprivilegier og skubbe byrden over på borgerne. Men i denne diskussion valgte de gejstlige og universitetet side med borgerne. Adelen stod alene klemt op i en krog og begyndte for sent at give indrømmelser.

Efter hemmelige forhandlinger mellem kongemagten, borgerne og gejstligheden blev Frederik 3. tilbudt Danmark-Norge som et arverige i stedet for hidtil som et valgrige. Herefter benyttede kongen sin magt over militæret og satte København i undtagelsestilstand og spærrede byens porte. Det hjalp på adelens og

rigsrådets forhandlingsvilje. Nu ønskede også de at overdrage rigerne til Frederik 3. og hans slægt som arverige. Om aftenen den 13. oktober 1660 tilbød biskop Hans Svane officielt Frederik 3. at blive arvekonge. Denne beslutning blev således nået gennem et håndfast militærkup. Et arverige betød, at kongen tiltrådte automatisk ved den tidligere konges død uden de sædvanlige forhandlinger om en håndfæstning - dvs. de betingelser den nye konge skulle regere på, og de privilegier han skulle respektere.

Selvom rigerne var blevet et arverige, skulle de stadig have en forfatning. Derfor sammensatte kongen et forfatningsudvalg, hvis forhandlinger betød, at den gamle håndfæstning blev kasseret, mens det blev overladt til kongen selv at formulere en ny forfatning. De eneste betingelser, udvalget kunne enes om at stille, var rigets udelelighed, en kristelig regeringsform og opretholdelse af standsprivilegierne. Udvalget gav således op over for den krævende opgave at formulere en ny forfatning i stedet for det afskaffede valgkongedømme.

Den 18. oktober 1660 aflagde stænderrepræsentanterne – herunder også enkelte repræsentanter for

bondestanden - troskabsed til Frederik 3. som arvekonge på pladsen foran Københavns Slot. Den næste begivenhed var underskrivelsen af enevoldsarveregeringsakten af 10. januar 1661, som to mænd blev sendt rundt i landene med. I dette dokument var der ikke alene tale om arverige, men også et rige, hvor ingen anden end kongen formelt set skulle have magt. Under forfatningsforhandlingerne havde kongen lovet at respektere stændernes privilegier. Løftet blev principielt opfyldt med de nye privilegier fra 1661. Hovedindholdet var, at for fremtiden var privilegier alene afhængig af kongens nåde. Kongen kunne, som det blev formuleret i Kongeloven, enevældens grundlov fra 1665, undtage hvem han ville, fra hvad han ville. Med Kongeloven havde den danske enevælde som den eneste i Europa fået sin skriftlige udformning.

Kongeloven 1665

Kongeloven var forfatningsloven for den danske enevælde, og den er i europæisk sammenhæng den eneste nedskrevne grundlov for et enevældigt styre. Den blev underskrevet af Frederik 3. den 14. november 1665.

Bortset fra bestemmelserne om arvefølgen, regentens kirkelige tilhørsforhold og rigets udelelighed indeholdt kongeloven ingen reel indskrænkning af den enevældige magt. Kongeloven indeholdt:

- *Forfatningsbestemmelser (punkt 1-7)*
- *Regler for et formynderstyre i tilfælde af en mindreårig regent (punkt 8-14)*
- *Bestemmelser om kongens regeringstiltrædelse og salving (punkt 15-18)*
- *Udførlige arvefølgebestemmelser (punkt 19-40).*

Ved enevældens indførelse i 1660 blev Frederik 3.s håndfæstning fra 1648 kasseret, og grundlaget for hans regeringsførelse var dermed ophævet. Som følge af stændernes mundtlige edsafleggelse i 1660 og deres skriftlige løfte om at overdrage både arveret og enevælde til Frederik 3. i enevoldsarveregeringsakten den 10. januar 1661, lovede han at udstede en ny arvelov. Den endelige formulering af loven skete i et samarbejde mellem Frederik 3. og hans kammersekretær Peder Schumacher (senere Griffenfeld). Kongeloven blev afløst af Danmarks Riges Grundlov i 1849. Arvereglerne blev imidlertid først ophævet med tronfølgerloven i 1853, der gjorde prins Christian af Glücksborg og hans

slægt til arvinger til den danske trone. Kongeloven eksisterede i en latinsk og en dansk version, men det var den danske, der blev underskrevet og dermed gældende lov. Uddrag af den danske version er gengivet herunder. Den fulde version kan læses på danmarkshistorien.dk.

(...)

I. Den beste begyndelse till alting er at begynde med Gud. Det første derfor, som Vi for alting ville udj denne KongeLow allffvaarligen haffve befalet, er: at Voris Effterkommere, Børn og Børnebørn i tusinde Leed paa Færne[1] og Mørne[2], EenevoldsArffveKonger offver danmarck og Norge ære, tiene og dyrcke den eene rette og sande Gud paa den maade og manneer, som hand sig i sit hellige og sande ord aabenbaret haffver, og Voris Christelige Troe og bekiendelse klarligen derom formelder effter den form og maade, som den reen og uforfalsket er bleffven foresatt og fremstillet udj den Augsburgiske confession Aar et tusind fembhundrede og trediffve, og ved samme reene og uforfalskede Christelige Troe holde Landsens Jndbyggere og den vædeligen haandhæffve og beskierme i disse Lande og Riger mod alle Kiettere, Sværmere og Guds bespottere.

II. Danmarckes og Norges EnevoldsArffveKonge skal være herefter og aff alle undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høyeste hoffved her paa Jorden offver alle Menniskelige Lowe, og der ingen anden hoffved og dommere kiender offver sig enten i Geistlige eller Verdslige Sager uden Gud alleene.

III. Skall derfor ochsaa Kongen alleene haffve høyeste Magt og Myndighed till at gjøre Lowe og forordninger effter sin eygen gode Villie og Velbehag, at forklare, forandre, formeere, formindske, ja og slet at opheffve forrige aff hannem sielff eller aff hans Forfædre udgiffne Lowe (denne KongeLow alleene undertagen) (...)

IV. Skall og Kongen eene haffve høyeste Magt og Myndighed at isette og affsette alle Betiente[3], høye og lawe (...)

V. Kongen skall eene haffve Vaabens og VæbningsMagt, at føre krig, slutte og opheffve forbund med huem og naar hand det got befinder, Told og all anden contribution at paalegge, efftersom een huer vel veed, at Riger og Lande icke tryggeligen kand besiddes uden væbnet Magt, og KriigsMagt kand icke holdes uden besolding, og besolding[4] icke bringes till Veye uden Skatt.

VI. Skall og Kongen eene haffve høyeste Magt offver all Clericiet fra den høyeste till den Laweste, at beskicke og anordne all kircke og Gudstieniste (...)

VII. Alle Regierigens ærinder, breffve og forretninger skall udj ingen end udj Kongens naffn og under hans Signete udgaa, og skall hand altid sielff sin haand underskriffve (...)

XVI. Og enddog i det alle Stænder, Adel, UAdel, Geistlig, Verdslig, een ubunden EnevoldsKongedømmes Magt Os og de aff Os needstiigende Linier paa Færne og Mørne till ævig tiid Arffveligen haffver eengang offverdraget, herefter strax, naar een Konge ved døden affgaar, den neste i ArffveLinien Krone, Scepter og Enevolds ArffveKongetitell og Magt det samme øyeblik eygner og tillkommer, saa at ingen videre offverantvordning[7] i nogen maade behøffves, efftersom Kongerne i Danmarck og Norge herefter till ævig tiid, imedens nogen af Voris Kongelig ArffveStamme er tilloffvers, ere fødte og baarne og icke kaarede eller valde Konger (...)

XVII. Men Kongen skall aldeelis ingen Eed eller nogen forpligt, i huad naffn det og haffve kand, mundtlig eller skriffblig fra sig giffve, effterdj hand saasom een frii og

ubunden EnevoldsKonge icke kand bindes aff sine undersaatte ved nogen Eed eller foreskreffne forpligtelser.

XIX. Og effterdj fornufften og den daglige forfarenhed nocksommeligen lærer, at een samlet og sammenknyttet magt er langt sterckere og aff støre krafft og fynd end den, som er adskillt og adspred, og jo større vælde og herredømme een Herre og Konge besidder, jo tryggere leffver hand og hans undersaatte for alle udvortes Fienders anfald: da ville Vi ochsaa, at disse Vore ArffveKongeriger Danmarck og Norge, samt alle de dertill hørende provincier og Lande, Øer, Festninger, Kongelige herligheder og Rettigheder, Kleinodier, Penge og alle andre mobilier[5], Krigsmagt og Rustning baade til Lands og Vands, saavelsom och saa alt huis Vi nu med sær Eyerets Rett besidde, eller hereffter enten aff Os eller aff Voris Effterkommere med Sverdet vindes eller ved arff og nogen anden lowlig titell og middel forhuerffves kand, altsammen, intet undertaget, skall uskiftet og udeelt være og bliffve under Een Danmarckes og Norges EnevoldsArffveKonge; de andre Printzer og Printzesser aff Blodet lade sig nøye med haabet og bie, indtill radden[6] omsider kommer till dennem og deris

Linier, Een effter anden. (...)

XL. (...) Giffvet paa Vort Slott Kiøbenhaffn, den 14. No vemb. Aar 1665. Under vort Zignete Friderich. ad manclatum Sæ Regiæ Majestatis proprium P. Schumacher.

[1] Færne: fædrene side.

[2] Mørne: mødrene side.

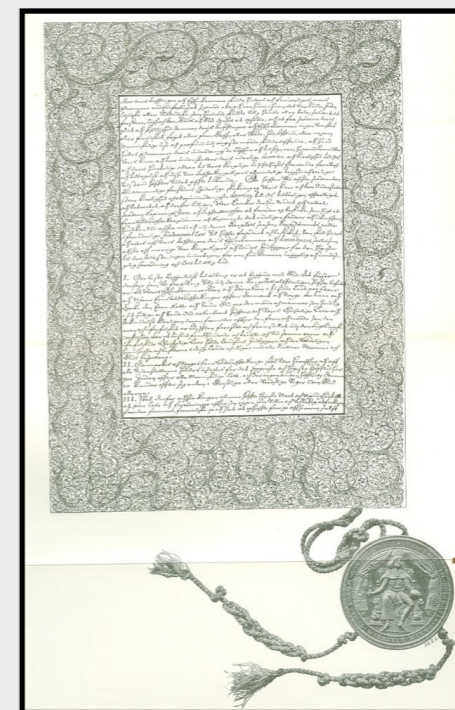
[3] Betient: embedsmand.

[4] Offverantvordning: formel overdragelse.

[5] Mobilier: ejendele; gods.

[6] Rad: rækkefølge.

Kildens oprindelse: Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver (1886), s. 38-67.

Kongelovens anden side samt Frederik 3.s segl. Skrevet af Peder Schumacher Griffenfeld

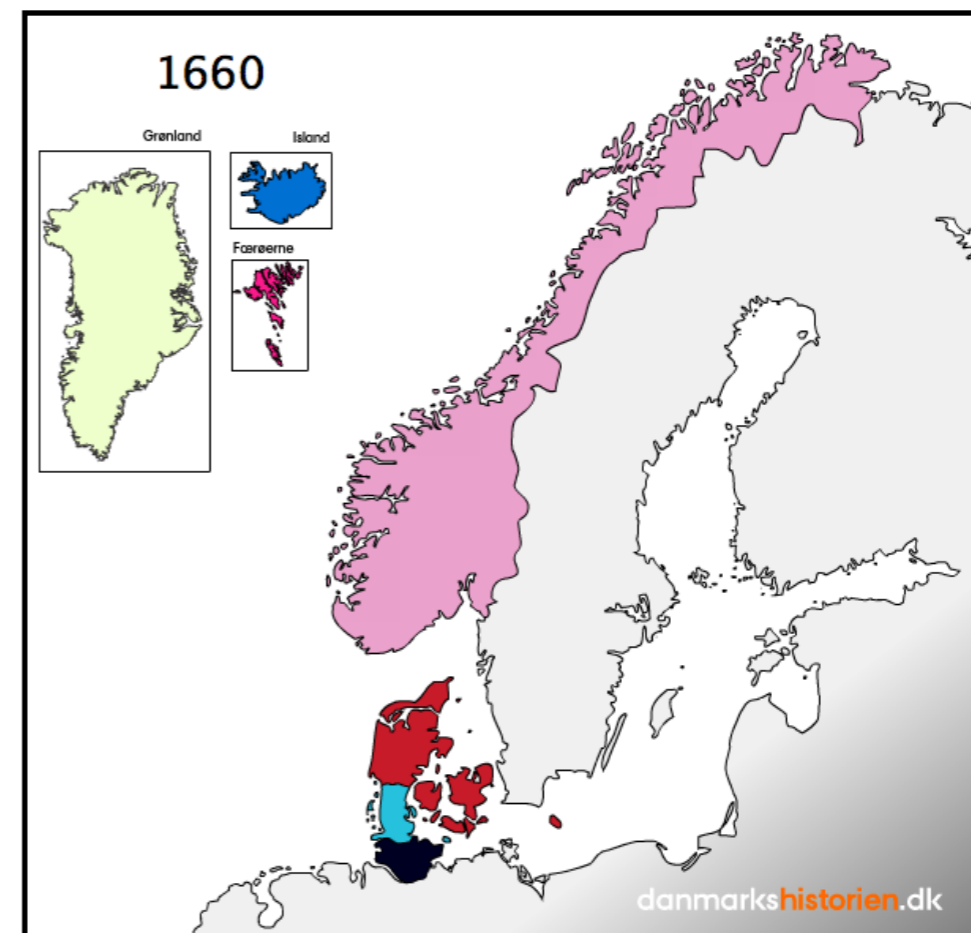
Fra Danmarks Riges Historie (1896-1907)

Enevælden og enhedsriget

I almindelighed har eftertiden heftet sig ved den ældre enevældes negativt formulerede program: Alle adelsvældets bånd på kongemagten skulle fjernes som konsekvens af enevældens indførelse i 1660. Men enevælden havde også et positivt program. Den ønskede ud af kongens riger og lande med deres meget forskellige love og bestemmelser at skabe et enhedsrige i moderne forstand med ensartede regler.

Kongens riger og lande bestod i 1660 af Danmark og Norge med Færøerne, Island og Grønland. Hertil kom hertugdømmerne, dvs. Slesvig, hvor den danske konge både var hertug og konge, og Holsten, hvor han var hertug under den tyske kejser. Alle landsdele havde egne bestemmelser på stort set alle områder. Der forestod et gigantisk lovgivningsarbejde for at få gennemført den ønskede regulering og enhed. Idealet kan beskrives som et billede, hvor den enevældige

nådes sol på alle områder skulle stråle direkte ned på undersåtterne i kongens riger.

*De danske riger og lande ved enevældens begyndelse i 1660
Fra danmarkshistorien.dk*

På alle større områder blev arbejdet sat i gang allerede under Frederik 3. (1648-1670) med nedsættelse af kommissioner og råd, men det blev først endelig gennemført under hans søn Christian 5. (1670-1699). Hvorledes lykkedes det så?

Det første område var beskatningen – at få skabt et ensartet skatteudskrivningsgrundlag på landet for de nødvendige jordskatter. Det lykkedes i Danmark at få gennemført den store matrikel i 1688, men derimod ikke i Norge. Efter flere forsøg med udgangspunkt i det eksisterende uensartede grundmateriale besluttedes det at gennemføre en minutiøs opmåling og vurdering af den dyrkede jord i Danmark. Det resulterede i en angivelse af værdien af jordtilliggendet for hver eneste driftsenhed i Danmark målt i såkaldt hartkorn. Hermed var skabt et administrativt simpelt skatteudskrivningsgrundlag. At det måske ikke lykkedes helt at opnå retfærdighed alle steder, er en anden sag.

Retsreglerne var forskellige i alle kongens lande. I Danmark gjaldt stadig de gamle middelalderlige landskabslove (Jyske Lov og Sjællandske Lov) – dog suppleret med senere lovgivning. Det første, der skete,

var formuleringen af Kongeloven i 1665, der blev den eneste skriftligt formulerede forfatningslov for et enevældigt styre i Europa. Den gjaldt dog ikke i hertugdømmerne. På næste niveau lykkedes det gennem et brydsomt kommissionsarbejde at få Danske Lov udstedt i 1683. Den var nok en kompilation (sammenlægning) af tidligere love, men også en fornyelse på f.eks. strafferetsområdet med mildere bestemmelser. Det blev ikke helt samme lov, der kom til at gælde for Norge, da især de norske nærings- og ejendomsforhold var for forskellige fra de danske. Her kom imidlertid en Norske Lov i 1687, som på store områder var identisk med den danske. Derimod fortsatte de gamle norske love på Island, Jyske Lov i Slesvig og Romerret og Saksisk Lov i Holsten.

Væsentlig for handel og kommunikation internt imellem kongens lande var gennemførelsen af bestemmelser om fælles mål og vægt i 1683.

Etableringen af en fælles embedsstand var afgørende for, at dette moderne projekt med en enhedsstat lykkedes for den ældre enevælde. Denne embedsstand havde nemlig alene sine beføjelser fra kongen og dermed også hele sin loyalitet placeret hos ham. Det

lykkedes også efterhånden at få skabt en fælles uddannelse for de kongelige embedsmænd – 1629/1707 for teologer og 1736 for jurister.

Med etableringen af en fælles embedsstand var muligheden for en ensartet behandling af befolkningen blevet større. Der var dog væsentlige områder, hvor de kgl. embedsmænd ikke fik indpas under den ældre enevælde. De private godser på landet i Danmark måtte overtage den offentlige administration af skatte- og udskrivningsvæsenet over for deres fæstebønder pga. styrets manglende økonomiske ressourcer.

På det religiøse område havde den lutherske lære været grundlag for bekendelse og tro siden Reformationen i 1536. Derfor ønskede enevælden også at få indført fælles gudstjenesteordninger. Det skete med det fælles kirkeritual for Danmark og Norge i 1685, så alle kirkegængere i Danmark og Norge hver søndag kunne høre præsterne fra prædikestolene prise Guds storhed og den enevældige konge som hans repræsentant her på jord. Det var et vældigt disciplineringsprojekt, som satte sine spor i sindene på kongens undersåtter i by og på land.

Godsejerstyret

Den ældre enevælde havde som ideal at nå ud til alle undersåtter gennem sit embedsapparat. Men selvom kongen kunne udskrive de skatter, han ønskede, satte landets økonomi alligevel grænser for styrets formåen. Derfor måtte enevælden give afkald på dette ideal i lokaladministrationen på landet.

Ejendomsstrukturen i Danmark bestod af et tæt net af godser, der hver bestod af en hovedgård og en kreds af underliggende fæstegårde. Fæstegodset blev administreret fra hovedgården, hvor godsforvalteren skulle holde styr på fæsterne og deres afgifter til godset. Godsejerne var omhyggelige med at undgå indblanding fra de offentlige myndigheder i udøvelsen af deres private ejendomsret. Derfor påtog de sig gerne de forskellige offentlige administrative opgaver på kongens vegne. De få selvejere (2% af befolkningen), der ikke hørte under et gods, indbetalte selv skatten til amtstuen – det stedlige skattekontor.

Den største opgave for enevælden var administrationen af jordskatterne, som fæsterne som brugere af jorden skulle betale. Denne opgave blev i 1662 overdraget godsejerne. På grundlag af årets skattesats og hver fæstegårds hartkorn, fastsat i matriklen fra 1688, var det en let sag at beregne fæsternes skatter. De skulle derefter opkræves og leveres til amtsforvalteren, som var kongelig embedsmand. Hvis fæstebonden ikke betalte sin skat, var skatterestancen også godsejerens problem. Han måtte af egen kasse indbetale skatten, hvis ikke han ville udpantes af militæret for fæstebondens skat. Naturligvis kunne han kræve pengene af fæstebonden og i sidste instans sætte ham ud af fæstegården gennem en retssag. Men han kunne også beslutte at være langmodig, hvis han havde tillid til fæstebonden – eller måske ikke havde en afløser for ham.

Som kompensation for skatteadministrationen fik de største godser i 1682 bevilget skattefrihed for deres hovedgårdsjord. Betingelsen var, at de havde 200 tønder hartkorn bøndergods inden for en radius af to mil (ca. 15 km). Hvis en godsejer ejede 2.500 eller 1.000 tønder hartkorn havde man mulighed for en kgl. udnævnelse til henholdsvis greve og baron.

En tilsvarende løsning blev valgt ved etableringen af en permanent soldaterudskrivning i 1701. Også her benyttedes matriklen 1688 som udskrivningsgrundlag, da der endnu ikke eksisterede nogen folketælling. Godserne blev inddelt i lægd bestående af et vist antal tønder hartkorn fra samme gods – i 1701 20 tønder, men det ændredes senere – som skulle stille den karl som soldat, som godsejeren udpegede. Det var dog udskrivningssessionen af offentlige embedsmænd, der foretog den endelige godkendelse og indskrivning af soldaten.

Soldatertiden var normalt seks år, men bortset fra et par årlige store øvelser forblev karlen i tjeneste på den gård, hvor han tjente. Men om søndagen måtte han trave til samlingsstedet ved en måske fjerntliggende kirke og gøre eksercits med mange strabadser og prygl. Endelig

var der faren for krig, som alle vidste, var den visse død. Så soldatertjenesten var forhadet – og kunne derfor misbruges af godsejeren til at presse karle til at overtage en forsømt fæstegård og derved undgå udskrivning. Dette var en del af en utilsigtet kompensation for godsejeren.

Foruden pligten til at springe soldat kom i 1733 stavnsbåndet, der bandt bondekarlene til det gods, hvor de var født, i alderen fra 14 til 36 år. Det blev gentagne gange udvidet, så stavnsbåndet fra 1774 til dets ophævelse i 1788 gjaldt fra 4 til 40 år. Godsejerens argument var, at når han kunne pålægges en bøde, hvis han ikke kunne stille det pligtige antal soldater, så måtte han også have hold på det unge mandskab. En lige så stærk realitet var godsejerens ønske om at have mandskab til at overtage fæstegårdene. Og godsejerne havde ikke magt til at tvinge en karl til at overtage en fæstegård.

Dette godsejerstyre løste mange administrative problemer på lokalt plan for enevælden, selvom det lagde sig som en barriere mellem enevælden og de administrerede. Det pålagde også godsejerne administrative og økonomiske byrder. Men først og

fremmest øgede det tvangen og ufriheden for bønderne og deres sønner. Det kunne dog også forøge trygheden for fæstebønderne, når godsejeren i egen interesse satte sine økonomiske midler ind som sikkerhedsnet for sine fæstebønders skatter.

Fæstebrev fra Clausholm, 16. juli 1771

16. juli 1771 overtog Jens Laursen Elgaard et fæste på Clausholm gods med otte tønder og fire skæppe hartkorn. Han overtog fæstet efter Sørren Christensen, som ikke længere kunne betale sine afgifter. Et fæste var en aftale mellem en fæster og en godsejer om brugsretten til et stykke jord. Fæstet blev formelt overdraget ved hjælp af et fæstebrev, som var en kontrakt, her indgået mellem bonden Elgaard og godsejeren på Clausholm, Mathias Wilhelm von Huitfeldt. Fæstebrevet indeholdt betingelserne for Elgaards brug af jorden. Elgaards forpligtelser indebar blandt andet

- At han selv skulle dyrke jorden*
- At han skulle vedligeholde bygningerne på jorden*
- At han skulle betale skat og landgilde til tiden samt overholde sine hoveriforpligtelser*

Frem til landboreformerne i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet var fæstevæsenet meget

udbredt i dansk landbrug. Med landboreformerne overgik flere og flere bønder til selveje, og fæstevæsenet blev endeligt afviklet i 1919.

Mathias Wilhelm von Huitfeldt Til Clausholm Ridder
Deres Kongl. Maytts Bestalter Geheime Raad Kammer
Herre og Stiftbefalings Mand over Wiborg Stift samt
Amtmand over Halds Amt.

Giør Witterligt! At have Stæd og Fæst ligesom jeg og hermed Stæder og Fæster til Jens Laursen Elgaard, Barnefød på mit Clausholm Gods udi Hallendrup, den mig tilhørende gaard i Schader som Sørren Christensen sidst beboede, men formedelst Armod og paadrane Restance har maattet Qvittere.

Hvilken Gaard som nu efter Jord-deelingen staar for Hartkorn 8 tdr 4 skp. Bemeldte Jens Laursen Ellgaard, straxsen maa tiltræde, nyde, bruge og i Fæste sin Liwstiid beholde, med selv samme ret og rettighed i Bye og marck som hans Formand det i Fæste og brug haft haver, og det paa følgende Wilkaar,

1. At hand iorden tilbørlig dyrker og driver uden noget deraf at bortleie eller fra Stædet at bortvende. -
2. Bygningen forsvarligen forbedrer og Stædse i god Stand vedligeholder. -
3. Haver og alle tiider efterlader den fornødne og

udkrævende besætning. -

4. Svarer og uden Restance, i rette tiid betaler i Kongl: Skatter og Contributioner som nu paabuden ere eller herefter vorder paabuden, saavel som Landgilden efter Jorde-Bogen til hver aars Martini[1], item den sædvanlige udkrævende Hovning, upaaklagelig at forrette, naar hand derom tilsagt vorder, eller i dets Stæd betaler arbejdspenge, lige med andre hans Medtienere der i Byen. -

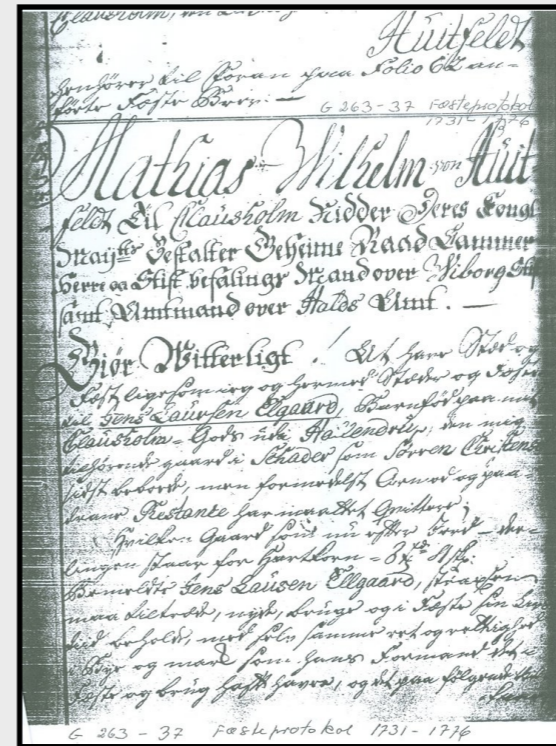
I øvrigt retter og forholder Fæsteren sig i alle andre Ting og tilfælde efter Hans Kongl: Maits Allernaadigste Love og Forordninger, samt er mig som sit Herskab og min beskikkede Fuldmægtig Hørig og lydige alt under dette sit Fæstes fortabelse.

For indfæstning er Fæsteren befriedit, imod at hand betaler den paa Gaarden hæftede Restance. - Til stadfæstelse under min Haand og Signete. - Clausholm den 16. Juli 1771. -

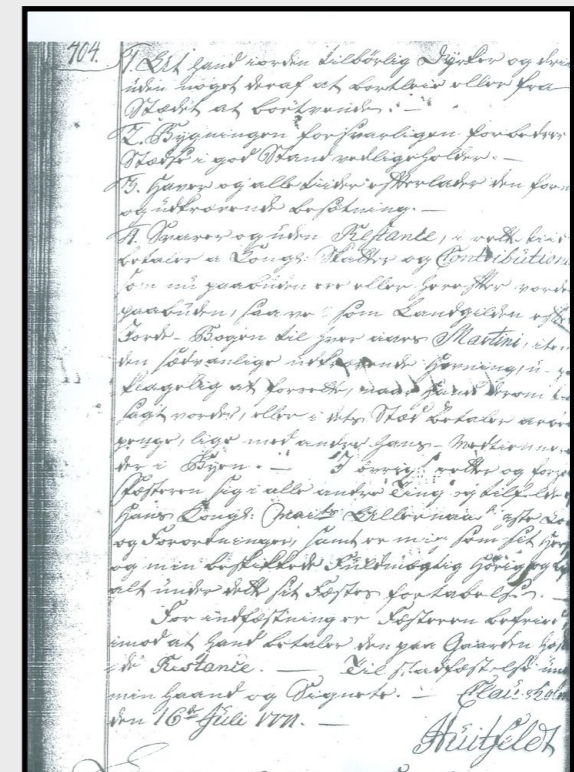
Huitfeldt

[1] Martini: Martins dag. 11. november.

Kildens oprindelse: Landsarkivet for Nørrejylland, Clausholm godsarkiv. Fæsteprotokol 1731-1776, side 403-404. (LAN, G 263-37).

Det originale fæstebrev i Clausholm godsarkiv

Landsbyen

Landbefolkningen boede fortrinsvis i landsbyer spredt ud over landet. De var adskilt af de dyrkede marker. Uden om dem lå de store overdrev med græs, hede og småbevoksning inden den næste by. Der lå også enkelte enestegårde for sig selv. Forskellen mellem landsbyerne var, om de havde en kirke og dermed var kirkeby i sognet, så de havde en bosiddende præst og degn. Men fælles for dem alle var, at beboerne på gårdene og i husene ikke selv ejede deres jord. Kun 2% af befolkningen var selvejere. De var fæstere under en herregård, som kunne ligge tæt ved eller længere væk. Dvs. de måtte betale en afgift, indfæstning, ved fæstets indgåelse og en årlig landgilde til godsejeren og yde hovarbejde på hovedgårdens marker til gengæld for lejen af godsejerens ejendom.

Efter præsten og degnen var gårdmændene de øverste i landsbyen. Derefter kom husmændene, som kunne have lidt jord at dyrke og et par husdyr eller blot en ko

og et par får, som græssede på grøftekanter og på fællesarealerne. Husmændene havde som regel også et landsbyhåndværk at leve af og gik på dagleje, med mindre de var aftægtsfolk fra deres tidligere fæstegård. Rundt i husene sad der folk til leje som inderster. Blandt dem kunne der være stakler, der nød almisse fra sognet. Værre stod det til for hjemløse tiggere, der gik rundt fra hus til hus – eller fra sogn til sogn.

En herregård kunne eje hele landsbyen, eller denne kunne være delt mellem flere herregårde. Uanset ejendomsforholdene havde landsbyen sit eget fælles indre liv. Hver fæstebonde drev sin fæstejord med tjenestefolk og daglejere. Landsbyens jordfordeling med de mange lange og smalle strimler kilede ind imellem hinanden nødvendiggjorde en fælles driftsform, hvor påbegyndelsen af årets arbejder nøje blev aftalt, så bønderne ødelagde mindst mulig for hinanden.

Reglerne for landsbyens fællesskab var nedfældet i dens vider og vedtægter. Som regel indeholdt de bestemmelser for samarbejdet, hvordan ledelsen med oldermanden i spidsen blev valgt, og hvilke sanktioner der fulgte af at overtræde bestemmelserne om markdrift og dyrenes græsning. Beslutningerne blev truffet på grandestævnet, hvortil landsbyens bønder og husmænd med jord havde adgang, men ikke dem uden jord og da slet ikke inderster, selvom de nok havde interesse i græsningsrettighedernes fordeling.

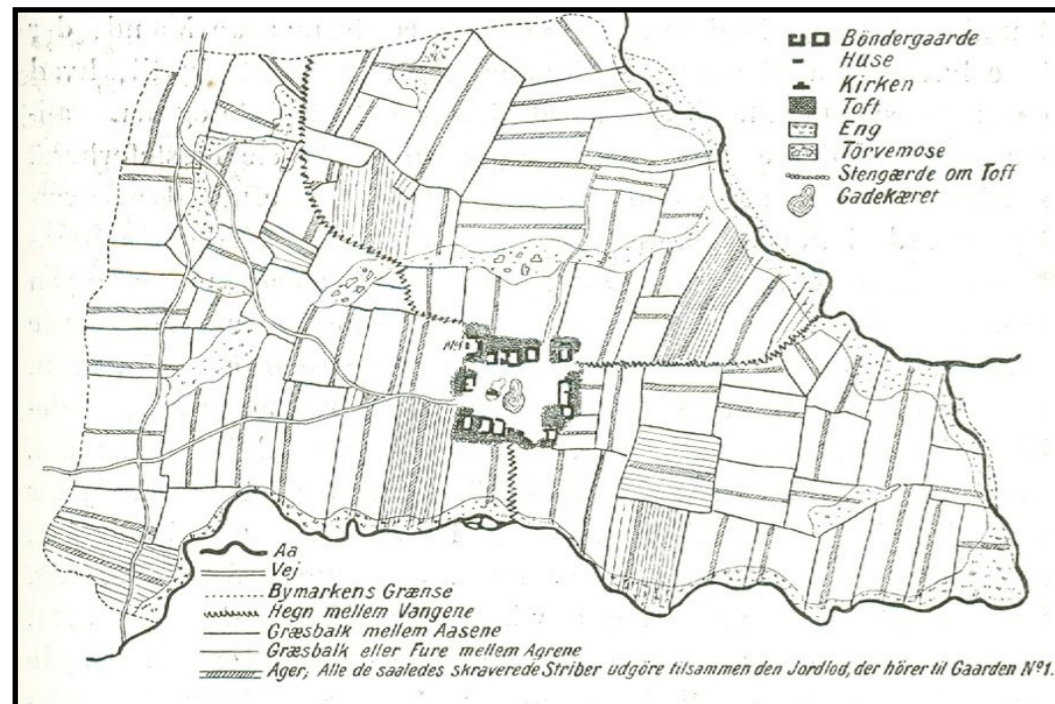
Der var således et betydeligt selvstyre i landsbyerne, som godsejeren ikke blandede sig i. Konflikter inden for landsbyen mellem naboerne blev som regel i første omgang løst på grandestævnet. Derfor kan grandestævnet betragtes som første instans i landets retsvæsen.

Der var ikke lovgivet om dette landsbyfællesskab. I den store Danske Lov fra 1683 var det forudsat, at landsbyfællesskabet eksisterede, men loven gav ingen regler for fællesskabet. Det formodedes, at landsbyens beboere selv kunne administrere dette. Den ældre enevælde var i almindelighed meget opmærksom på selvstændige elementer i befolkningens styre, som

kunne lægge sig som en barriere mellem kongen og befolkningen. Men landsbyernes indre liv og selvstændighed blev ikke opfattet som nogen trussel for den ældre enevælde. Når blot bønderne gennem godsejeren betalte de stigende skatter og fra 1701 leverede de soldater, som var nødvendige for landets forsvar, så lod kongerne dem i fred under godsejernes tilsyn.

Sådan blev det ikke ved med at være, da de stigende priser på landbrugsvarer gjorde landets styre interesseret i at forøge produktionen af korn og kød af hensyn til landets økonomiske udvikling. Fællesskabet om jordens dyrkning blev anset for den største hindring for en modernisering af landbrugsdriften. Derfor blev der gennem anden halvdel af 1700-tallet lovgivet om opløsning af landsbyfællesskabet, således at hver mand ved udskiftning fik sin jord samlet og i flere tilfælde flyttede sin gård ud af landsbyen og ud på sin jord. Det betød udtynding af landsbyerne i den udstrækning, udflytningen fandt sted. Det skete aldrig med tvang fra statens side, men ved gulerodsmetoden over for ejerne af jorden. Resultatet blev et ændret landskabsbillede, hvor landsbyerne nok blev liggende, men mellem dem

lå nu de udflyttede gårde med deres opdyrkede jord.
Fællesskabet forsvandt, og enestegårdene blev
efterhånden de fleste.

Plan over en landsby med marker inden udskiftningen. Her kan man tydeligt se, at de enkelte bønder havde små strimler mange steder på bymarken

Fra Danmarks Riges Historie (1896-1907)

Købstaden

De fleste danske købstæder lå ud mod kysten. Handel og håndværk var grundlaget for deres eksistens. For at være en købstad måtte en by være forsynet med kongelige privilegier, der undtog den fra den almindelige lokaladministration og stillede den direkte under kongens beskyttelse. Købstaden fik derved ret til selvstændigt styre med egen borgmester og råd valgt af og blandt det øverste borgerskab i købstaden. Købstaden udgjorde også egen retskreds under en byfoged.

Borgerskabet bestod af købmænd, der drev handel med købstadens indbyggere, oplandets landbefolkning og til en vis grad også med udlandet. De var med borgerskabsbrev knyttet til byen. På et socialt set lavere niveau fandtes håndværkerne, der var knyttet sammen i lav efter håndværksfag, hvis de var talstærke nok til at danne en selvstændig organisation. Ellers måtte de gå sammen med andre fag eller andre lav i andre

købstæder. Et lav tog sig af alle medlemmernes faglige og sociale problemer – både mestrenes og svendenes. De sidste kunne også have egne svendelav. Også håndværksmestre kunne tage borgerskabsbrev. Neden under disse øvre lag levede størstedelen af byens indbyggere som daglejere og håndlangere. Uden for det verdslige hierarki fandtes de gejstlige – herunder latinskolelærere, degne og skolelærere. I de større købstæder lå adelspalæer, hvor egnens godsejere tog ophold om vinteren. De fornemste af dem foretrak dog hovedstaden.

De fleste af enevældens købstæder var små og uanseelige. De var tæt bebyggede, men mange havde store købstadsmarker uden for byporten, der ellers dannede skellet mellem land og by. Købstadslandbruget var en vigtig næringskilde som supplement til de øvrige næringsveje. Det betød, at husdyr af enhver art kunne træffes i byens gader

morgen og aften på vej frem og tilbage til græsning. Men det betød også, at deres efterladenskaber kom til at præge gadens snavs og stank sammen med lugten fra husenes latriner.

For den ældre enevælde var købstæderne en udfordring. Borgerne havde ydet kongemagten afgørende støtte ved enevældens indførelse i 1660, men købstædernes selvstændige styre harmonerede ikke med enevældens magtaspirationer. Derfor skete der med forordningen om købstadsstyre i 1682 en betydelig indskrænkning i købstadstyrets omfang og en integration i det enevældige system. Tilsvarende forsøgte regeringen gentagne gange at gøre indgreb i lavenes selvstændighed, for enevælden ønskede en opblomstring af byernes handel og større produktionsvirksomheder, såkaldte manufakturer, som håndværkslavene var en hindring for.

Det blev dog under den ældre enevælde kun til opblomstring af København – landets hovedstad og den eneste by af international størrelse og betydning i landet. Den var med sine 70.000 indbyggere omkring 1700 lige så stor som alle de øvrige købstæder

tilsammen. De næste byer, Helsingør, Odense, Aalborg og Århus var på 5.000 og derunder.

Når København var så stor skyldtes det, at hoffet, regering, centraladministration, universitet, hær og flåde havde hjemsted her. Her fandtes handelsflåden med langfart og handel på de oversøiske kolonier, der efterhånden blev etableret med støtte fra konge og hof. De privilegier, der blev udstedt for at fremme kolonihandlen, var det kun hovedstaden, der var i stand til at udnytte. Nedgangen i de internationale økonomiske konjunkturer i 1600-tallet og hollandske købmænds overtagelse af provinshandlen afmattede provinsens købstæder. En undtagelse var handlen på Norge, som især blev varetaget fra de nørrejyske købstæder og kan forklare Aalborgs betydning og størrelse.

Fattigvæsen eller tidens forsorg

Tiggere og fattige var en vederstyggelighed for enevælden. At de fandtes på gader og stræder viste, at regimet måske ikke var så godt, som det ønskede at give udseende af. Det var især galt, når tiggerne optrådte i hovedstaden, hvor fremmede gesandter og andre udlændinge kunne se dem.

Det var ikke et problem opstået med enevælden. Den lutherske kirke havde videreført de gamle fattigstiftelser fra den middelalderlige katolske kirke, selvom almisser nu ikke havde samme teologiske begrundelse. Selv om stiftelserne blev suppleret med bidrag fra konger og stormænd, kunne de ikke følge med behovet. Hospitaler var ikke det samme som i dag, men først og fremmest institutioner, der tog sig af gamle og svage mennesker. Et andet forsorgsinstrument var tryglebrevet – et højtideligt dokument, der gav en person ret til at tigge i et konkret

område i en given periode og med angivelse af årsagen til den ulykke, der var overgået tiggeren.

Under krige og økonomiske nedgangstider blev der flere, der ikke kunne klare sig selv. I første omgang søgte man via lovgivningen at regulere tiggeriet ved at opdele tiggerne i værdige og uværdige. Kriterierne var, om det var selvforskyldt nød eller ej, og om tiggerne eller betlerne kunne arbejde eller ej. De værdige fik et tiggertegn heftet på tøjet, så enhver kunne se, at de var af den rigtige slags, som det var tilladt at give almisse.

Arbejdsevnen var en vigtig præmis for at blive anerkendt som værdig trængende. Derimod tog man ikke hensyn til, om der var arbejde at få eller ej. Fra Christian 4.s tid havde man forsøgt at give fattige børn en håndværksuddannelse i Børnehuset på Christianshavn. Men dels var dette initiativ som en dråbe i havet, dels var der store problemer med at få anerkendelse i lavene efter endt uddannelse.

Der var ingen tvivl om, at det blev opfattet som familiens problem, når et menneske ikke kunne klare sig selv. Når denne ikke slog til – måske var der slet ingen familie – så var det landsbyen og sognets opgave at tage vare på de fattige, der hørte til her. Men mange søgte til fremmede steder og især købstæder, hvor de troede, at de måske havde bedre chancer for at klare sig.

Den første fattigforordning under enevælden kom i 1683 og gjaldt for landdistrikter og købstæder.

Bestemmelserne gjaldt derimod ikke for København, der allerede havde sin egen fattigforsorg på grundlag af donationer fra tidligere konger. Det nye i 1683 var tilskyndelsen til oprettelse af manufakturer for arbejdsløse, der ønskede arbejde. Det var dog kun en hensigtserklæring. Arbejdsdygtige tiggere skulle så indtil videre sendes til manufakturer i hovedstaden. Men indtil de blev oprettet, var det stadigvæk Børnehuset på Christianshavn, der måtte holde for.

Den første egentlige forsorgslov kom i 1708. Hele forsorgsvæsenet forsøgte man at indordne under et enstrenget administrativt system med fattigdirektørerne i København som øverste

myndighed. Indtægtssiden var en mellemting mellem skat og frivillige bidrag, idet det lovede beløb kunne udpantes, hvis det ikke blev indbetalt. De forsorgsberettigede skulle inddeles i klasser efter trangsbehovet, der defineredes forskelligt fra land til by. På landet var naturalieydelse stadig grundpillen i forsorgssystemet, herunder også plejeanbringelse af forældreløse børn. Tiggerproblemet forsøgte man stadig at løse ved at oversende dem til manufakturer i København.

Det var et ambitiøst system, som det heller ikke denne gang lykkedes at føre ud i praksis. Hverken tiggeri eller arbejdsløshed og fattigdom blev afskaffet.

Manufakturerne kunne slet ikke leve op til alle de forventninger, der var knyttet til deres arbejds- og uddannelsesmæssige potentiale. De frivillige bidrag kunne heller ikke følge med behovet. Alle problemstillinger kan genkendes i de følgende århundreder.

Kirke og skole

Enevælden var blevet gennemført i 1660 med stærk støtte fra den danske lutherske kirke, ligesom teologien gennem allegoriske billeder og formuleringer leverede forklaringen og begrundelserne for enevælden og dens magt. I kort form: Den enevældige konge var Guds repræsentant på jord.

Kirken havde så til gengæld forventet en øget indflydelse i samfundet – i hvert fald øget selvstændighed i forhold til statsmagten, men den udeblev. Det var kun den første sjællandske biskop under enevælden, der fik titel af ærkebiskop og sæde i statskollegiet. Det særlige kirkekollegium udeblev også. Kirken hørte i administrativ henseende stadig under det vigtigste regeringskontor, som hed Danske Kancelli. Herigennem gik også kongens udnævnelser af gejstlige embedsmænd i kirken. Selvom Kongeloven, enevældens grundlov, pålagde kongen at opretholde undersåtterne ved den rene lutherske lære, blev der

under Christian 5. skabt små sprækker i dette krav. Fremmede trosretninger blev 1682 tolereret i Fredericia og senere enkelte andre steder - bl.a. af hensyn til indvandring af kvalificeret arbejdskraft til de nye manufakturer. Dette spor blev forsigtigt udvidet i de følgende år.

Teologisk var den danske kirke præget af ortodoksi i 1600-tallet. Det betød, at den værnedes strengt om den rene og rette lære. Det var afgørende, at den kristne troede på de autoriserede læresætninger og udtryk og levede i overensstemmelse med dem. Hvis ikke, måtte der gøres bod – pønitence var det kirkelige ord herfor. Det var vigtigt, da de ulykker, der overgik landet i denne periode, blev opfattet som Guds straf. Den kunne kun afværges med bod og bøn og bekæmpelse af al synd.

Denne udvendige og strenge ortodoksi blev op mod 1700 langsomt afløst af pietismen - en mere inderlig

kristendom, der satte den enkeltes omvendelse og personlige forhold til Gud i højsædet. Det var hjertets inderlige grebthed af troen, der betød noget. Den kristne måtte selv læse i Biblen, for at Guds ord kunne tale direkte til ham eller hende. Som et håndgribeligt bevis på den selvstændige stillingtagen blev konfirmationen indført i 1736. Her skulle barnet bekræfte sin dåbs pagt, men måtte forinden have læst og forstået Bibelens ord – i hvert fald dens grundsætninger, som Luther havde formuleret dem i den lille Katekismus. Dette er blevet kaldt den anden reformation.

*Martin Luther.
Efter stik af
Daniel Hopfer
1523*

*Fra Danmarks
Riges Historie
(1896-1907)*

For at nå hertil var det nødvendigt, at børnene, både piger og drenge, kunne læse. Det var ikke et nyt krav, at børnene skulle kende Bibelen. Lige siden den første reformation havde degnene ved alle landets kirker skullet oplyse børnene om deres kristendom, inden de kunne komme til alters første gang. Omkring 1700 havde Frederik 4.s søskende oprettet skoler for børnene på deres godser. Kongen fortsatte i 1720 med oprettelse af skoler på det kongelige ryttergods rundt i landet, men den almindelige skolelov kom først i 1739 som en logisk følge af konfirmationens indførelse i 1736.

Skoleloven krævede, at godsejerne skulle oprette skoler i hvert sogn på deres gods. Her skulle børnene gå fra 6-årsalderen eller også på anden vis lære at læse og forstå kristendommens grundsætninger i den lille Katekismus. Undervisningen var gratis. Men ville de lære at skrive og regne, skulle de betale. Hvis børnene ikke havde en vis læsefærdighed eller havde forstået kristendommens grundsætninger, kunne de ikke blive konfirmeret.

Der var mange protester mod Danmarks første skolelov. Den lagde alle de økonomiske byrder ved skolebyggeri og lærerlønninger på bønderne og det

under den værste landbrugskrise i landet. Resultatet blev da en ny skolelov i 1740, hvor standarden var betydelig sænket i forhold til 1739. Men undervisning var stadig en forudsætning for konfirmation. Denne første skolelov blev vel ikke gennemført fuldt ud efter sin intention, men indøvelsen af en tradition for at gå i skole var startet.

Nogle småsteder måtte nøjes med omgangslærere, men det største problem var manglen på dygtige lærere. Der eksisterede ingen seminarier, så man måtte nøjes med fallerede studenter, afdankede soldater og gamle håndværkere. Bisperne havde tilsyn, og deres visitatsberetninger giver ikke altid lærerne det bedste skudsmål. Men de viser, at skoletraditionen var startet i Danmark.

Luthers Lille Katekismus 1529 (1953-udgave)

Som led i reformationen udgav tyskeren Martin Luther (1483-1546) i 1529 sin Lille Katekismus for at bidrage til den kristne oplysning af lægfolk. Luthers Lille Katekismus blev efterfølgende oversat til en række sprog, herunder også dansk i 1532. Bogen var lille, og

Luthers intention var, at den skulle læres udenad. Den Lille Katekismus skulle vejlede præster, lærere, og fædre i den kristne undervisning og opdragelse af børn og unge. Udformet som spørgsmål og dertilhørende svar, gennemgår Luther i Den Lille Katekismus De ti Bud, trosbekendelsen, Fadervor og sakramenterne. De centrale ideer i Luthers kristendomsforståelse var opgøret med afladstanken og helgendyrkelse til fordel for en vægtning af gode gerninger, social forpligtelse og Guds nåde og frelse. Et reformatorisk kernepunkt var, at Bibelen stod over paven, og at forkyndelsen skulle finde sted, så almindelige mennesker kunne forstå indholdet – dvs. på modersmålet og ikke på latin. Den her viste udgave er en modernisering af den oprindelige danske tekst. Luthers Lille Katekismus blev grundlaget for kristendomsundervisningen i de lutherske lande, og den er også i dag del af den danske Folkekirkes bekendelsesgrundlag. I mange år skulle skoleelever og konfirmander lære den udenad. Blandt dens kritikere var Grundtvig (1783-1872), der ikke mente, at troen skulle være genstand for terperi, og Den Lille Katekismus havde derfor ingen rolle at spille i Grundtvigs "skole for livet" og hans idé om "det levende ord".

Herunder følger den del af Luthers Lille Katekismus, der omhandler de ti bud. Hele teksten kan læses på danmarkshistorien.dk.

(...)

De ti bud

De ti bud således som en husfader letfatteligt skal lære sin husstand dem.

Det første bud.

Du må ikke have andre guder.

Det vil sige: Vi skal over alle ting frygte og elske Gud og stole på ham.

Det andet bud.

Du må ikke misbruge din Guds navn.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke bander, sværger, øver trolddom, lyver eller bedrager ved hans navn, men i al nød påkalder det, beder, lover og takker.

Det tredje bud.

Du skal holde hviledagen hellig.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke ringeagter prædiken og hans ord, men holder det helligt, gerne hører og lærer det.

Det fjerde bud.

Du skal ære din fader og din moder.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke ringeagter vore forældre og foresatte eller vækker deres vrede, men holder dem i ære, tjener, lyder, elsker og agter dem.

Det femte bud.

Du må ikke slå ihjel.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke volder vor næste nogen skade på hans liv eller tilføjer ham nogen lidelse, men hjælper ham og står ham bi i al legemlig nød.

Det sjette bud.

Du må ikke bryde ægteskabet.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi lever rent og kysk i ord og gerninger og som ægtefolk elsker og ærer hinanden.

Det syvende bud.

Du må ikke stjæle.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke tager vor næstes penge eller ejendom eller tilvender os dem ved falske varer eller anden uredelighed, men hjælper

ham at bevare, hvad han ejer, og bedre sine kår.

Det ottende bud.

Du må ikke sige falsk vidnesbyrd imod din næste.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke lyver vor næste noget på, ikke forråder ham, bagtaler ham eller bringer ham i vanry, men undskylder ham, taler godt om ham og optager alt i bedste mening.

Det niende bud.

Du må ikke begære din næstes hus.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke med list efterstræber vor næstes arv eller hus eller med skin af ret tilegner os det, men hjælper ham og står ham bi, så han kan beholde det.

Det tiende bud.

Du må ikke begære din næstes hustru, folk eller fæ eller noget, der hører din næste til.

Det vil sige: Vi skal frygte og elske Gud, så vi ikke lokker eller tvinger hustru, folk eller kvæg fra vor næste eller på anden måde får dem fra ham, men holder dem til at blive og gøre deres pligt.

Hvad siger nu Gud om alle disse bud?

Han siger således: "Jeg, Herren din Gud, er en nidkær

Gud, der indtil tredje og fjerde led straffer fædres brøde på børn af dem, som hader mig, men i tusind led viser miskundhed mod dem, der elsker mig og holder mine bud."

Det vil sige: Gud truer med at straffe alle dem, som overtræder disse bud. Derfor skal vi frygte for hans vrede og ikke handle mod dem. Men han lover alle, som holder disse bud, nåde og alt godt. Derfor skal vi også elske ham og stole på ham og gerne gøre efter hans bud.

(...)

Kildens oprindelse: Luthers lille Katekismus, 1953.

Dagligliv i by og på land

Dagliglivet under den ældre enevælde var forskellig for en adelsmand, en borger og en fæstebonde. Hvis adelsmanden var rig, kunne han leve et luksuriøst liv i hovedstaden eller på sine godser. Adelsstanden indebar, at han skulle leve op til nogle standarder i klædedragt og indbo. Sølvtoj, kunst og bøger hørte til i hans hjem. Han skulle deltage i koncerter og teaterforestillinger – også for at lade sig se og møde de rigtige mennesker. Han skulle gå på visitter og invitere til selskaber. Havde han en herregård, opholdt han sig ofte her om sommeren for at nyde jagten og landlivets glæder. Om vinteren var han gerne i hovedstaden – også for at være i kongens og regeringens nærhed. Han måtte høre nyt og ikke miste indflydelse.

Trods denne travlhed kunne adelsmanden godt interessere sig for driften af sit gods. Bevarede breve viser, at godsforvalterne måtte spørge om store og små ting i forbindelse med driften og fæsterne på godset.

Adelsmandens tilværelse kostede penge. For at opretholde den nødvendige standard og for at sikre sine børn en god og kosmopolitisk uddannelse måtte han tjene mange penge – og det gjorde ikke nødvendigvis alle adelige.

I købstaden levede det øverste lag af borgere efter købmands- og håndværkslavenes faste normer. Der var faste skikke for optagelsen i lavet, for hvilken skænk (gave) man skulle give, hvordan laden - lavets pengekasse - skulle flyttes fra en oldermand til den næste, osv. Disse begivenheder gav anledning til fester. Der var bestemte regler for, hvem der kunne optages i et lav. Det var nødvendigt for at opretholde lavets anseelse. Det var klart, at den nye lavsbroder, måtte være ægtefødt og af ærlige forældre. Alle disse problemer havde daglejeren og tjenestekarlen ikke.

En ting var dog fælles for alle i købstaden: Stanken. Affald blev kastet ud på gaden. Kloakvand løb midt

igennem den. Derfor var det nødvendigt med trædesten for at komme tørskoet over gaden. Om natten blev latrinerne tømt af natmændene, men stanken var der – især om sommeren. Gadernes brolægning forstærkede lyden af vognenes rumlen gennem byen. Dyrenes brølen hørtes morgen og aften, når de skulle til og fra bymarken.

På landet var tilværelsen bygget op omkring husstanden i gårdene eller i husene. Fæstebonden var gårdens overhoved og sad for enden af bordet ved dagens måltider. Hans navn stod på fæstebrevet, kontrakten med godset, men gården kunne ikke klares uden en kone. Hun sørgede for huset og dagens måltider. Der var mange måltider: Davren om morgenen med smørrebrød og snaps, frokost midt på formiddagen med øllebrød og saltet sild, middagsmåltid altid med grød, klokken 5 om eftermiddagen vesperkost med smørrebrød, og så kom aftensmåltidet eller nadveren kl. 9 om aftenen med de samme retter som middagsmaden. Også dyrenes pasning og en række af markarbejderne hørte med til hendes og pigernes pligter.

Der var nok at gøre for kvinderne, men rengøringen var heller ikke efter vores standard. Vi har beretninger om, at høns og ænder hørte til i stuen under bænken. Det gjorde hunden og katten selvfølgelig også. Alle husstandens medlemmer sov i faste alkover i den samme stue – og oppe under loftet stod mælken i store fade og trak fløde! Hvis der var store børn i familien, klarede man sig uden fremmed hjælp. Men hvis de var for små, måtte man have en karl og en pige til hjælp. Børnene startede med at hjælpe til som 4–5 årige, det var deres forberedelse til voksenlivet. Var der ikke arbejde hjemme, kom de ud at tjene allerede som 8-9 årige. Lønnen var da kosten og måske et par træsko. Tjenestefolk var ikke tyende hele deres liv. Det var en uddannelsestid, hvor de forberedte sig på at overtage en fæstegård.

Arbejdslivet er altid blevet fremstillet som strengt slid fra morgen til langt ud på aftenen. Det optog dagen – men vi skal huske, at det ikke var samme arbejdstempo, som vi kender. Der var altid tid til fest og leg. Når karlene og pigerne var på hoveri på hovedgårdens marker, gik det lystigt til. Der var talrige anledninger til gilder: Når markerne var tilsået, når høet var slået, når

det var kørt ind osv. De unge var både i by og på land organiseret i ungdomsgilder, der skulle sørge for, at tilværelsen også blev festlig for de unge. Selvfølgelig var der også sorg og ulykker i menneskelivet under den ældre enevælde, hvor f.eks. børnedødeligheden var høj i alle samfundslag.

Karen Rosenkrantz' dagbog april, juni og september 1774

På godset Bidstrup ved Randers boede ægteparret Hans Henrik og Karen Rosenkrantz de Lichtenberg. Karen førte dagbøger og regnskaber på Bidstrup i årene 1771-1796. I sin dagbog fortæller Karen om stort og småt; om barnefødsler, bryllupper, sygdom og død, men også indførsler om vejret, dagligdagsgøremål og landbrugsdriften og studehandlen finder vej til dagbogen, og man får gennem dagbogen således et indblik i næsten alle livets aspekter, til hverdag og fest, på en dansk herregård i det 18. århundrede. Beskrivelserne er holdt i noget nær telegramstil, og stavemåde og tegnsætning er meget uregelmæssig. Det var imidlertid meget almindeligt på den tid. Der er kun bevaret to års dagbøger. Disse to samt Karens regnskaber og andre kilder fra hendes tid på Bidstrup er optrykt i bogen "Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs

dagbøger og regnskaber" af Annette Hoff, der er udgivet af Horsens Museum og Landbohistorisk Selskab i 2009.

Her følger et uddrag af Karens dagbog fra september 1774. Hele teksten kan læses på danmarkshistorien.dk.

September

- T. 1. Gik Hesterne Tiilig bordt efter Søster Lichtenh: til Tostrup, Min Mand Reeden til Brusgaard at tale med Hr. Hardenberg Frøkenen og ieg i Granslef at besøge Mad: Annersen, lidt efter vii kom Hiem kom Søster Licht:
- F. 2. Sterk Rejn og Blæst, der kom inte Korn ind her den Dag, men dii rygtede i det.
- Lø. 3. Kom Hr. von Hardenberg og Frue Her Formidag, det var godt Vejr.
- S. 4. I Kirke, Prousten Prækede J: Annersen fuldte med os fra Kirke. Prousten kom her. (...)
- F. 9. Frøken Mohrsen Reist Hiem, Hiermin kom Her, Min mand og jeg Reist til Søbyg: der blev kiørdt meeget Korn ind.
- Lø. 10. Var jeg ude at Angle og Obers: var med, men fik kun lidet Fisk - om Eftermidagen kom Capir: Blom og Capit: Poehl, Lieut: Ziegler.
- S. 11. Kom Oberst: Beemann og Frue og Datter til Midag - Vii spildte Kejle om Eftermidagen, det vat godt

Vejr. (...)

O. 14. Blev aldt Kornet kiørdt ind som var Boghveeden, det sidste.

T. 15. Ole Sørensen kom, var min Mand paa Jagt i Laurberg Krath, Prousten og Proustinden, J: Annensen kom her, Mons: Bøgild fra Aarhus kom. (...)

Ma. 19. Kiørde Min Mand og jeg til Randers, og gjorde Barsel Visite Hos Frue Læder, Frøken Mohrsen mødte mig der, Fr: og jeg var ude i byen og gjorde Visite, Min Mand og jeg kiørde Hiem om Af:

Ti. 20. Var Bryllup i Røde Mølle ved Niels Ladefoged, og Møllerens Datter alle Folkene, var der til Bryllup (...)

S. 25. Sterk Storm, ingen af os i Kirke, jeg var inte Vel - Proustinden kom her neer, Barsel i Voer Mølle, Jumfruen bar det barn (...)

M. 26. Jumfrue Annensen kommen Her neer, Mons: Brandt fra Viborg kommen her, jeg skreven til Frue Lysholm, med Posten, Een sterk Storm i dag igien - til min Ældste Broder skreven.

T. 27. Reiste vii til W: Overgaard og forefandt min Moder meeget Vel, det var Dejlig Vejr.

O. 28. Var Mand og Broder, Irminger, ude paa Uhr-Høns Jagt, dii fik 3. (...)

E 30. Rejndte det meeget sterk, Her kom Expresse fra

Mons: Lassen til Min Mand, om Aftenen spildte vii Lotterie.

Kildens oprindelse: Hoff, Annette: Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber (2009), s. 179-180, 182-183 og 185-186.

Karen Rosenkrantz de Lichtenberg (1739-1807)

Foto: Kirsten Nijkamp i Hoff, Anette: Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber – hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens (2009)

Karen Rosenkrantz de Lichtenberg førte regnskaber og dagbøger på Bidstrup

Foto: Kirsten Nijkamp i Hoff, Anette: Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber – hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens (2009)

Enevældens krige og udenrigspolitik

Den umiddelbare baggrund for enevældens indførelse i Danmark var de to svenskekrige 1657-60. Danmark havde været nær udslettelse som selvstændig stat, da København var det eneste område, der ikke var besat af svenskerne. Nok havde københavnerne tapperhed været stor – og nok havde Frederik 3. udtalt de berømte ord: "Jeg vil dø i min rede" – men det var stormagtsinteresser, der sikrede, at Danmark-Norge overlevede som stat. Af hensyn til Øresundstolden ønskede stormagterne nemlig ikke, at samme land sad på begge sider af Øresund.

Afgørende for Danmarks udenrigspolitik var således beliggenheden ved Øresund. Fra landene omkring Østersøen blev der nemlig fragtet korn til de tættere befolkede lande i Vesteuropa. Derfor var det afgørende at have kontrollen over det smalle stræde. Økonomisk var toldindtægterne væsentlige for statens økonomi.

Politisk var det et tegn på prestige og udenrigspolitisk styrke, hvem der kunne diktere toldbetingelserne.

Striden i Nordeuropa gik også på, hvem der var den stærkeste magt i Skandinavien. Det havde længe været Danmark–Norge. Men efter 1660 var balancen tippet til fordel for Sverige-Finland. Kampene mellem de to stater stod ikke alene i Skandinavien, men også det nordtyske område blev inddraget. Den danske konge havde siden 1400-tallet været hertug i dele af Slesvig (under den danske konges overherredømme) og Holsten (under den tyske kejser). De danske interesser blev alvorligt generet af Sveriges sejr her i 16–1700 tallet. Oven i købet lod den gottorpske hertug, som oprindeligt besad halvdelen af Slesvig og Holsten, sig med glæde involvere i stridighederne på svensk side for at sikre sine interesser mod den danske konge. Danmark var nu omkranset af svenske besiddelser eller allierede på alle sider.

Ønsket om at få Skåne tilbage var efter 1660 drivfjederen i dansk udenrigspolitik. Derfor søgte Danmark bestandig dels at holde sig i alliance med Sveriges fjender, dels at holde øje med de svenske nederlag for at kunne slå til på rette tid. Det førte til Skånske Krig 1675-79 og Store Nordiske Krig 1709-1720. I begge krige lykkedes det at holde hærenes kampe uden for dansk territorium. Begge krige viste, at Sverige var stærkest på landjorden, men Danmark til søs. Et velkendt eksempel er Niels Juels sejr i Køge bugt 1677. Trods store ofre lykkedes det ikke at få Skåne tilbage.

*Orlogsskibet
Chrisianus
Quintus under
Slaget i Køge
Bugt 1. juli
1677*

*Maleri af
Christian
Mølsted*

*Fra Wikimedia
Commons*

De danske krige blev fortrinsvis udkæmpet med lejetropper, som mod betaling blev hvervet i krigsperioderne. Efter krigen var problemet hver gang, hvor mange soldater der fortsat skulle holdes mod betaling. For at kunne hævde sig i det diplomatiske spil var militær oprustning nødvendig.

Stormagterne i Europa var sømagterne Nederlandene og England samt Frankrig og den tyske kejser i Østrig. På vej op var Rusland og Preussen. Danmark var og Sverige blev især efter Store Nordiske Krig reduceret til en anden eller tredjerangs magt.

Efter Store Nordiske Krig ser det ud til, at Frederik 4. opgav håbet om at få Skåne tilbage. De udenrigspolitiske bestræbelser koncentrerede sig om sikring af interesserne mod syd. Forholdet til den gottorpske hertug var bestandig varmt. Efter 1720 var det kun Holsten, det gjaldt. Den danske konge havde ved fredsslutningen med stormagternes godkendelse fået overdraget de gottorpske besiddelser i Slesvig, da hertugen ikke havde overholdt den pålagte neutralitet i krigen. Gottorp blev yderligere farlig, da den mindreårige gottorpske hertug, Karl Peter Ulrik, i 1741 blev russisk tronarving. Gennemslagskraft fik han først,

da han blev udnævnt til zar i 1763 og straks mobiliserede en kæmpemæssig russisk hær mod Danmark, men heldigvis for Danmark blev han hurtigt styrtet ved en paladsrevolution.

De europæiske magtmodsatninger i sidste halvdel af 1700-tallet drejede sig først og fremmest om kolonierhvervelser. En væsentlig konfrontation opstod mellem Frankrig og England omkring de nordamerikanske kolonier. Det lykkedes Danmark at holde sig ude af de europæiske krige i resten af århundredet. Det krævede diplomati, men efter anerkendelsen af maksimen "fri lejde til frit skib" gav det gode indtægter for handel og skibsfart. Det tjente Danmark på. Det tjente København på.

Konjunkturer og økonomiske tanker

Enevælden blev etableret i Danmark 1660 under en i økonomisk henseende langvarig stagnationsperiode. Den store 30 års-krig (1618-1648) havde lammet Europa økonomisk. Der var et begyndende opsving i 1680'erne, men herefter gled man atter tilbage i stagnation. For Danmark betød det, at vi handelsmæssigt mistede korneksporten til Vesteuropa pga. importtold i modtagerlandene. I stedet måtte vi afsætte overskuddet til Norge. Også studeeksporten var gået ned – og den tilbageblevne del blev overtaget af nederlandske købmænd til skade for de danske provinsbyer. Norge opretholdt derimod sin eksport af tømmer til England, lige som det kom i gang med eksport af jern.

Fra 1730'erne blev problemerne forværret og endte i den værste landbrugskrise i Danmark. Det var en afsætningskrise, hvor det manglende salg af korn sendte priserne helt i bund. Regeringen satte ind med

en krisepakke især til støtte for godsejerne. En mindre nedsættelse af jordskatterne i 1731 kom dog først og fremmest bønderne til gavn. Det næste punkt var indførelse af stavnsbåndet i 1733. Den officielle begrundelse var godsejerens forpligtelse til at stille soldater til den udskrevne milit. Det krævede et bånd på karlene, lød argumentationen. Men det var et endnu større problem for godsejerne at få deres fæstegårde bortfæstet under den økonomiske krise, og dette hensyn var den egentlige begrundelse for stavnsbåndet.

Endelig kom i 1735 det danske monopol på eksport af korn til det søndenfjeldske Norge, som dog i virkeligheden var en fortsættelse af praksis. Det nordenfjeldske Norge blev ud over korn fra Danmark også forsynet med engelsk korn via Bergen, og denne praksis turde man ikke ændre af hensyn til faren for hungersnød i Nordnorge.

Krisen fortsatte i 1740'erne, hvor den blev forværret af en kvægpest, der forårsagede 300.000 stykker kvægs død – af sygdom eller ved destruktion. Det lykkedes ved en forbavsende målrettet indsats at få kvægpesten stoppet. Fra ca. 1750 ændredes de internationale konjunkturer, hvilket også i Danmark gav startskuddet til omlægninger og forbedring af landbrugets vilkår som omtalt nedenfor.

Hvilke overvejelser ud over den omtalte reformpakke gjorde regeringen sig for at forbedre de økonomiske vilkår for landets indbyggere? For ligeglad var man bestemt ikke. Det var landets rigdom og velstand, det drejede sig om. Regeringen oprettede for tredje gang et økonomi- og kommercekollegium, der havde til opgave at ophjælpe industri i landet – eller manufakturvæsen, som det hed i tidens sprogbrug.

I spidsen for kommercekollegiet stod Otto Thott, som formulerede nogle tanker om de muligheder, der lå i rigernes råstoffer og deres forarbejdning til varer. Disse varer kunne enten erstatte import eller kunne eksporteres og tjene penge hjem til landet. Det drejede sig nemlig om at få overskud på handelsbalancen, så landet kunne vokse i velstand. Denne økonomiske

tankegang er senere blevet kaldt merkantilisme og lå bag enevældens ønske om øget manufakturproduktion.

*Otto Thott (1703-1785). Som det fornemste udtryk for den merkantilistiske politik, der fandt sin fulde udfoldelse som en sammenhængende økonomisk politik i Danmark i 1730'erne, udformede grev Otto Thott i 1735 et programskrift for det nye kommercekollegium med titlen *Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Kommerciens Tilstand og Opkomst**

Fra Danmarks Riges Historie (1896-1907)

Reformforsøg i landbruget

Det økonomiske klima de første 90 år under den ældre enevælde var præget af stagnation – endda med dyb landbrugskrise i 1730'erne. Men fra 1750 begyndte priserne på landbrugsvarer at stige.

Regeringens og landbrugets reaktion var at søge at få forøget landbrugsproduktionen til eksport for at få del i de stigende priser. Hidtil havde hovedgårdene stort set leveret alt korn, der blev eksporteret. Dette stammede dels fra deres egen produktion og dels fra fæstebøndernes landgildeleverancer samt de tilkøbte korntiender, som bønderne også leverede. Derfor var det ikke unaturligt at tænke sig, at godserne fortsat skulle levere korn til eksport. Problemet var blot, at deres jorder kun omfattede 1/10 af landets landbrugsareal, mens bøndernes dækkede de 9/10. Derfor var det mere langsigtet også at satse på at øge bøndernes produktion. Dette ville dog kræve mange reformer og ændringer. Fæstebønderne brugte megen

tid og arbejdskraft på hoveri på godsejernes marker, deres fæstjord blev dyrket i et trægt fællesskabssystem, og de ejede ikke selv deres jord.

I første omgang indkaldte regeringen afhandlinger om sager, "der kan tjene til at opretholde landets flor." Fra 1757 blev de publiceret i tidsskriftet Danmark-Norges Økonomiske Magazin og viser en interessant vifte af forslag til forbedringer.

Dernæst tog regeringen fat i mulighederne for at udvide produktionsapparatet. De store overdrev med heder og krat mellem landsbyerne lå udyrkede hen, idet de alene blev anvendt til græsning for kreaturer. De blev ofte udnyttet i fællesskab af flere godser og landsbyer, hvorfor det ikke var let at få dem opdelt. Regeringen udstedte en række love 1758-60 med et regelsæt for opløsningen af sådanne fællesskaber og herunder bestemtes det, at blot én godsejer ønskede ophævelse, skulle de andre følge med og også bidrage

økonomisk. Den samme linie blev fulgt i ophævelsen af fællesskabet i landsbyerne, hvor en lovgivning 1776 og 1782 gav et regelsæt for udskiftning af jord mand og mand imellem, men aldrig gennemførte et påbud. Udskiftningen kunne finde sted både inden for og uden for fæstevæsenet.

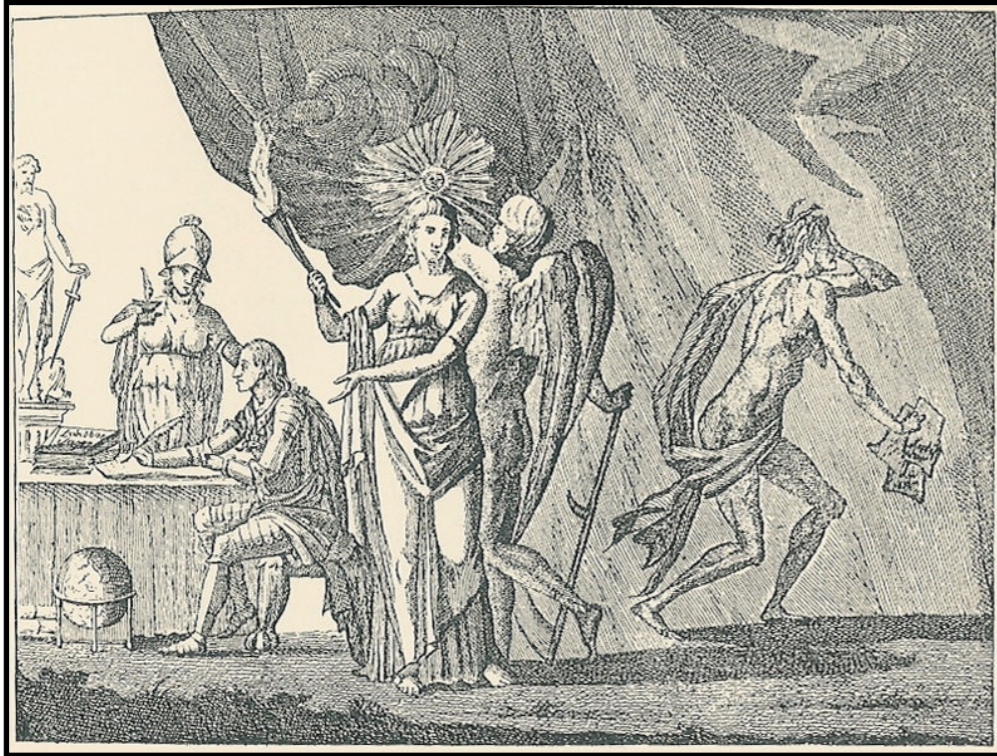
Den samme fremgangsmåde fulgte regeringen ved lovgivning om fæstegårdes overgang til selveje, således at fæstebonden selv kunne komme til at eje sin gård. Godsejerne blev ved lov af 1769 lokket med, at hovedgårdenes skattefrihed kunne opretholdes, selvom fæstegodset ved bortsalg til selveje kom under de krævede 200 tønder hartkorn. Men da godsejerne trods salg til selveje stadig skulle stå inde for de nye selvejeres skatter, blev loven ingen succes. I samme retning virkede det samtidige salg af krongods, som gik til oprettelse af nye godser. På disse blev der oftest straks indført hoveri, så tidligere hovfrie kronbønder nu skulle gøre hoveri. Det var et tilbageslag for reformerne.

Den største nød at knække var dette hoveri. Det var blevet udvidet igennem 1700-tallet, fordi landgilden lå fast. Det var både godsejerens mulighed for at øge

udbyttet af sin jord og efter tidens tankegang en betingelse for kornoverskud til eksport. I første omgang søgte regeringen blot at få et overblik over hoveriets omfang ved i 1769 at indkalde oversigter over dets omfang ved hvert gods (hoverireglementer). Da godsejerne frygtede, at indberetningerne skulle anvendes til fastlåsning af hoveriet, stillede de meget store fordringer. Der stod hoverisagen uafgjort et par år, indtil Struensee skar igennem og i 1771 udstedte en hoveriforordning, der kun tildelte godsejeren hoveri i forhold til størrelsen af hver bondes fæstejord. Det var ganske nye toner, så det kan ikke overraske, at denne lov straks blev ophævet efter Struensees afsættelse i 1772. I stedet trådte i 1773 en fastlåsning af den del af hoveriet, som ikke havde med dyrkningen af hovedgårdsmarkerne at gøre.

Mens regeringens initiativer på landbrugsreformområdet bølgede lidt frem og tilbage, blev der gennemført flere private initiativer, som fik stor betydning både ved at afprøve reformer og ved at angive retninger for disse. I Vestjylland købte fæstebønder i fællesskab et par godser og foretog udstykning i mellem sig. I Nord- og Midtsjælland

gennemførte reformvenlige godsejere og Københavns magistrat på deres gods udskiftning og arvefæste, således at bønderne kunne bestemme, hvem der skulle overtage deres gårde efter dem. Det var praktiske reformer, der viste vej for tiden efter 1784.

"Frederick arbejder". Satirisk stik fra 1790. Kronprins Frederik arbejder på landboreformerne, mens visdomsgudinden Minerva står med et lys ved hans side. Bag ham står gudinden Alethia, som holder sandhedens fakkelt, og i baggrunden ses tidens vingede gud, der drager fremtidens slør til side

Fra Wikimedia Commons

Kongers forhold til kunst og magt

De danske enevældige konger besad i henhold til Kongeloven de højeste magtbeføjelser. Alligevel fandt de det nødvendigt at bygge deres magtposition op gennem en symbolverden i digtning, arkitektur og kunst. Allerede de officielle dokumenter, der retligt skulle legitimere begivenhederne i 1661, beskrev i et svulstigt sprog, hvorledes Frederik 3. med Guds hjælp havde reddet riget fra undergang under krigen. Derfor havde stænderne besluttet at tilbyde ham arveretten til riget. I Kongeloven var det blevet ændret til, at Gud selv havde givet stænderne den ide at gøre Frederik 3. til arvekonge med absolut magt. Derfor skulle kongen holdes og agtes for det ypperste og højeste hoved på jorden over alle menneskelige love og ingen anden kende over sig end Gud. Et sprog og en tankegang, der blev fulgt op i hyldestdigtene til kongen og hans slægt.

Ikke mindst kirkens folk mestrede dette hyldestsprog. Sjællands biskop Hans Wandals prædiken i

Frederiksborg slotskirke ved Christian 5.s salving (1670) og præsten og salmedigteren Thomas Kingos mange hyldestdigte er eksempler på den såkaldte barokstils sprogbrug. Der eksisterede en særlig hofpoesi, som på latin, tysk eller dansk beskrev alle kongens dyder. Ofte benyttedes sammenligninger med antikkens guder.

En tilsvarende iscenesættelse af magten omkring kongen og hans familie blev demonstreret i arkitektur og byplanlægning. Frederik 3.s dronning Sophie Amalie lod opføre et pragtfuldt slot uden for Københavns bymure i perioden 1667–73 og opkaldte det efter sig selv: Sophie Amalienborg. Det nedbrændte fuldstændig allerede i 1689. På det, der kaldtes Hallandsåsen, uden for byportene lod Christian 5. anlægge en stor place royale (kongelig plads) efter fransk forbillede. Det hedder nu Kongens Nytorv. Den blev ikke, som det tidligere ville have været tilfældet,

udsmykket med en fontæne til borgernes nytte. Nej, det samlende midtpunkt på pladsen var en stor rytterstatue af Christian 5. som romersk kejser. Igen var det antikkens billedsprog, der anvendtes til at ophøje den danske konge.

Efter Store Nordiske Krig opførte Frederik 4. Fredensborg i Nordsjælland som monument over freden. Et pragtfuldt anlæg i tidens stil omkring den store kuppelsal stod færdig i 1722. Hovedstadens residensslot var stadig det middelalderlige Københavns Slot med senere udvidelser omkring det firkantede Blåtårn. Det var langt fra tidens arkitekturideal, der krævede symmetriske bygninger med fremhævelse af bygningens midterparti (en midtrisalit). Frederik 4. besluttede at ombygge slottet i tidens smag, så godt det nu kunne lade sig gøre. Arbejdet blev afsluttet i 1727. Hans søn Christian 6. lod det straks efter sin tiltrædelse nedrive og i stedet opføre det første Christiansborg efter tidens smag og formsprog med Elias Häusser som arkitekt.

Efterfølgeren Frederik 5. tog fat på det område, hvor det tidligere nedbrændte Sophie Amalienborg havde ligget. Her skulle opføres en ny bydel, Frederiksstaden,

med brede lige gader efter hofbygmester Nicolai Eigtveds planer. De blev endeligt vedtaget i 1749 og kom til at indgå i 300 års jubilæet for den oldenborgske kongestamme i Danmark. Centralt i anlægget var en ottekantet plads med fire palæer, som skulle opføres af private adelsmænd mod at få stillet grunden gratis til rådighed. Midt på den ottekantede plads, Amalienborg Slotsplads, blev den berømte franske billedhugger J.F. Saly bestilt til at udføre en rytterstatue af bronze af Frederik 5. Atter en centralistisk planlægning med den enevældige konge til hest som det absolutte centrum i det storslåede byggeri. Ingen skulle være i tvivl om den enevældige konges centrale position højt hævet over alle andre.

Salys rytterstatue af Frederik 5. fra 1771. Rytterstatuen blev i 2006 en del af kulturkanonen – den liste af værker, som man fra officielt hold finder særligt centrale i forhold til den danske kulturarv

Fra Wikimedia Commons

Griffenfeld og Struensee

Enevældens indførelse i 1660 blev fulgt op af Kongeloven, der var den eneste grundlov for enevælde i Europa. Den blev udstedt af Frederik 3. i 1665 og læst op ved Christian 5.s kroning i 1670, men først trykt i 1709. Her blev det skarpt formuleret, at kongen stod over alle love og kunne undtage, hvem han ville, fra lovene. Naturligvis måtte han have embedsmænd som hjælpere i regeringsførelsen, og dem udnævnte han selv, da de skulle have deres myndighed fra kongens enevoldsmagt - "såsom af én kilde have sin første oprindelse".

Men hvorledes skulle den enevældige konge sikre sig mod embedsmændenes egenrådighed? Han kunne naturligvis til hver en tid afskedige sine embedsmænd igen. Kontrollen skulle komme af, at alle breve og regeringsrinder skulle udgå under kongens segl – og at han altid selv skulle underskrive med egen hånd. Det var et forsøg på at opfinde cirkelns kvadratur i et

enevældigt embedsvælde. Hvorledes det kunne gå, skal her illustreres ved tidens to grelleste eksempler: Griffenfeld og Struensee.

Griffenfeld (1635-99) var oven i købet den person, der havde sat det stærkeste præg på Kongeloven. Peder Schumacher, som han oprindeligt hed, var borgersøn fra København. Han fik den bedste boglige uddannelse både herhjemme og på en stor udenlandsrejse. Derefter blev han ansat som Frederik 3.s arkivar og bibliotekar. Han

Portræt af Peder Schumacher Griffenfeld malet af Abraham Wuchters i 1672

Fra Wikimedia Commons

avancerede allerede under Frederik 3., men det tog rigtig fart under Christian 5. Omkring Danske Kancelli opbyggede han centraladministrationen til en bæredygtig organisation, hvor ligheden mellem adelige og borgerlige blev gennemført. Han endte selv som rigskansler og præsident for højesteret. Samtidig fik han sin familie og venner placeret på centrale poster. Han glemte heller ikke at sikre sin egen økonomi ved udnævnelsen af embedsmænd, hvor han modtog penge af de nyudnævnte. Dette skaffede ham naturligvis mange fjender. Han synes dog bestandig at sørge for at have linierne til kongen i orden.

Men i udenrigspolitikken gik det galt. Han var ikke uenig i kongens slutmål: At få Skåne tilbage til Danmark. Ifølge Griffenfeld skulle det ske ved, at Danmark holdt sig på god fod med Frankrig for at isolere Sverige. Og så fortsatte han i det skjulte sin egen udenrigspolitik stik mod den officielle. Det blev afsløret, og han blev arresteret den 11. marts 1676. Der blev ført en ikke helt regulær retssag imod ham, som endte med, at han blev dømt til døden. Ud over den hemmelige udenrigspolitik var det mest belastende hans bestikkelsespolitik og især, at han havde gemt et

udkast til kongens testamente, som kongen havde bedt ham kassere. Den 6. juni skulle henrettelsen finde sted, men på selve retterstedet blev han benådet – og sendt i livsvarigt fængsel.

Johann Friedrich Struensee, portræt fra 1824 af Hans Hansen. Portrættet er en kopi af et maleri af Jens Juel og findes nu på Rosenborg Slot

Fra Wikimedia Commons

uddannet læge. Han blev ansat som livlæge for kongen og havde en god indvirkning på hans sygdom. Gennem den private omgang med kongen fik Struensee stor

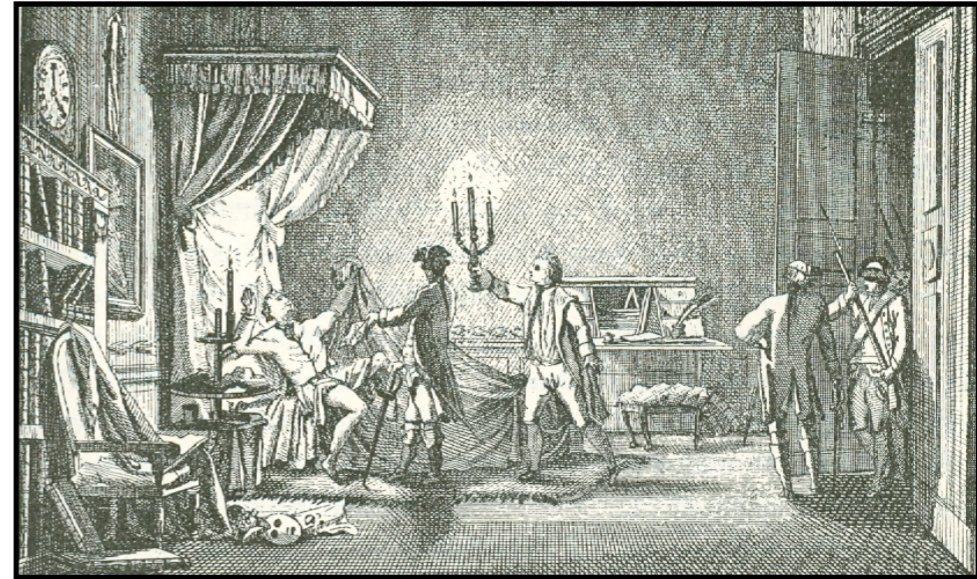
J.F. Struensee (1737-72) var den anden statsmand, som forsyndede sig mod Kongelovens ord om embedsmandens forhold til den enevældige konge. Men her var situationen en ganske anden. Kongeloven havde ikke taget højde for den situation, at Danmark kunne få en konge, der ikke kunne regere pga. sindssygdom. Men det var tilfældet med Christian 7.

Struensee, præstesøn fra Halle i Nordtyskland, var

indflydelse på landets styre, afskedigede de gamle politikere og endte som geheimestatsminister.

Inspireret af de nye franske oplysningsforfattere som Voltaire og Rousseau ønskede Struensee at reformere det danske styre. Der kom en lind strøm af sociallove, hoverireformlov og trykkefrihedslov, som alle forsøgte inden for kort tid at reformere det danske samfund. Dette skaffede ham mange fjender. Da han samtidig levede i et kærlighedsforhold til dronningen, Caroline Mathilde, og blev far til hendes andet barn, ville forargelsen ingen ende tage. En sammensværgelse mod ham slog til efter et maskebal den 16. januar 1772, hvor den med kongens underskrift på arrestordren fik Struensee sat under lås og slå. Han blev dømt for majestætsforbrydelse og henrettet den 28. april 1772. Og her kom der ingen benådning i sidste øjeblik.

Griffenfeldsagen og ikke mindst Struensee's skæbne afslørede svaghederne ved enevælden som system.

Struensees fængsling efter maskeballet 16. januar 1772

Fra Danmarks Riges Historie (1896-1907)

Struensee og hans nærmeste samarbejdspartner, Enevold Brandt, henrettes på Øster Fælled i april 1772. Samtidigt stik, gengivet i "En københavnsk Embedsmand, Memoirer og Breve bind XXVII" af Julius Clausen og P. Fr. Risted, 1918

Fra Wikimedia Commons

Quiz

Her kan du teste din viden om den ældre enevælde fra 1660 til 1784. Der er 10 spørgsmål i quizzen, og alle svarene kan findes i denne bog. Vælg "Tjek svar" efter hvert spørgsmål, og se til sidst, hvor mange rigtige svar du har fået i alt. God fornøjelse!

Question 1 of 10

Indførelsen af enevælden i 1660-61 betød blandt andet, at kongen nu ikke længere skulle vælges, men i stedet automatisk fik overdraget kongemagten ved forgængerens død. Dermed gik Danmark-Norge fra at være et valgrige til nu at være et arverige. Under hvilken konge blev enevælden indført?

- A.** Frederik 3.
- B.** Christian 4.
- C.** Frederik 5.
- D.** Christian 7.

Check Answer

Læs mere på danmarkshistorien.dk

Artikler

[Enevældens indførelse 1660-1661](#)

[Kongeloven](#)

[Enevælden](#)

[Fæstevæsen](#)

[Den lutherske ortodoksi i skole og hjem i 16- og 1700-tallet](#)

[Den store matrikel 1688](#)

[Landbrugskrisen i 1730'erne](#)

[Livet under stavnsbåndet i Danmark 1733-1788](#)

[Oplysningstiden](#)

[Peder Schumacher Griffenfeld 1635-1699](#)

[Merkantilisme](#)

[Kommercekollegiet af 1735](#)

Kilder

[Enevoldsarveregeringsakten 1661](#)

[Kongeloven 1665](#)

[Karen Rosenkrantz' dagbog april, juni og september 1774](#)

[Luthers Lille Katekismus 1529 \(1953-udgave\)](#)

[Smædevers om Struensee-affæren: "Grev Struensees Bedrifter", 1772](#)

[Stavnsbåndsforordningen af 4. februar 1733](#)

[J.F. Salys rytterstatue af Frederik 5., 1771](#)

Myte

[Blev Struensee henrettet pga. sin affære med dronningen?](#)

Temaer

[1700-tallet](#)

[Herregården Bidstrup i slutningen af 1700-tallet](#)

[Merkantilisme og danske tropekolonier](#)

Periodekapitlet

Læs denne e-bogs tekst på danmarkshistorien.dk:

[Den ældre enevælde, 1660-1784](#)